

חליבה בשבת*

ראשי פרקים:

הקדמה

א. איסור חליבה בשבת דאוריתא או דרבנן?

ב. פסק ההלכה

ג. שימוש בחלב שנחלב באיסור בשבת

הקדמה

חליבה בשבת היתה תמיד שאלה מעשית גדולה בכל מקום שבו גידלו בע"ח, משום שכל פרה שרגילים לחלוב אותה מידי יום אי אפשר שלא לחלוב אותה בשבת. אם לא נחלוב בשבת יגרם לפרה צער גדול. בפוסקים מצאנו שני פתרונות הלכתיים לחליבה בשבת הראשון חליבה ע"י נוכרי שאע"פ שבכל מלאכות שבת אמירה לנוכרי אסורה, כאן ניתן להגיד לנוכרי במפורש לחלוב משום צער בע"ח. והשני חליבה לאיבוד מדין מלאכה שאינה צריכה לגופה. לצערנו כיום חלק גדול ממגדלי הפרות אינם שומרי תו"מ והם חולבים באיסור השאלה האם וכיצד ניתן להשתמש בחלב זה?

א. איסור חליבה בשבת דאוריתא או דרבנן?

בגמ' הדנה באיסור חליבה נחלקו התנאים האם האיסור הוא מדאוריתא וכן על איזה אב מלאכה עובר החולב:

תנו רבנן: החולב והמחבץ והמגבן כגרוגרת, המכבד, והמרבץ, והרודה חלות דבש, שגג בשבת - חייב חטאת, הזיד ביום טוב - לוקה ארבעים, דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים: אחד זה ואחד זה (רש"י - שבת ויו"ט) אינו אלא משום שבות.

רב נחמן בר גוריא איקלע לנהרדעא, בעו מיניה: חולב משום מאי מיחייב? - אמר להו: משום חולב. - מחבץ משום מאי מיחייב? - אמר להו: משום מחבץ. - מגבן משום מאי מיחייב? - אמר להו: משום מגבן. - אמרו ליה: רבך קטיל קני באגמא הוה. אתא שאיל בי מדרשא, אמרו ליה: חולב חייב משום מפרק, מחבץ חייב משום בורר, מגבן חייב משום בונה (שבת צ"ה ע"א).

ופירש רש"י: מפרק - כמו מפרק משאוי, שפורק אוכל ממקום שנתכסה בו, והוי תולדת דש, ואית דאמרי תולדה דקוצר - ולא היא, דלאו מחובר הוא, אלא פקיד ועקיר, וקאי בעטיני הדד כתבואה בקשיה, ולשון מפרק נמי לא שייך למימר, אלא לשון תולש. כלומר, חליבה אסורה משום מלאכת דישה. ועל כך מעירים התוספות שם: ואתיא ברייתא כר' יהודה דאמר יש דישה שלא בגידולי קרקע כדפרי' לעיל בפ' כלל גדול (לעיל דף עג:).

* המאמר לע"נ מורי חותני הרב יחזקאל דאום זצ"ל, רב תנובה. שיכתוב מתוך הרצאה בכנס הכשרות תשע"ג.

ונראה מהתוספות שהמחלוקת בין חכמים לר' אליעזר היא האם יש איסור דישה בדבר שאינו גידולי קרקע, דעת ר' אליעזר כדעת ר' יהודה הסובר שיש דישה גם שלא בגידולי קרקע, וחכמים חולקים ולכן לדעתם אין בחליבה איסור תורה.

גם הרמב"ן דן בשאלה כיצד ניתן לחייב חולב משום דש כאשר אמרינן דאין דישה אלא בגידולי קרקע ומציע שלושה תירוצים:

א. "וי"ל דישה בעצמו של פרי ליתא אלא בגדולי קרקע אבל להוציא ממנו פירות מכוונסים וטמונים בתוך כיס שלהן כגון חולב דומיא דדישת גדולי קרקע היא", כלומר, בניגוד לדישה עצמה הרי שפרוק - כמו פרוק החלב מעטיני הפרה - שאסור משום שדומה לדישה אינו חייב להיות דווקא בגידולי קרקע.

ב. ואפשר דבכלל גדולי קרקע בהמה, שמצינו שנקראו כן בקצת מקומות כדאמר' (עירובין כ"ז ב') מה הפרט מפורש פרי מפרי וגדולי קרקע אף כל פרי מפרי וגדולי קרקע והיינו בקר וצאן, כלומר, בהמה נחשבת לגידולי קרקע.

ג. א"נ ר' אליעזר הוא דסבר הכי אבל רבנן דפטרי קסברי אין דישה אלא בגדולי קרקע ורבנן אכולהו פליגי, כלומר, היא גופא מחלוקת חכמים ור' אליעזר שחכמים אומרים שאין איסור תורה משום שאין דישה אלא בגידולי קרקע.

לפי שני התירוצים הראשונים ייתכן וחכמים לא חולקים על רבי אליעזר לגבי חולב ואז יש לחלק את הברייתא לשני חלקים:

א. "תנו רבנן: החולב והמחבץ והמגבן כגורגרת (בזה הכל מסכימים שחייב מהתורה)
ב. המכבד, והמרבץ, והרודה חלות דבש, שגג בשבת - חייב חטאת, הזיד ביום טוב - לוקה ארבעים, דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים: אחד זה ואחד זה אינו אלא משום שבות."

התוס' [שבת ע"ג:] דוחה את ההסבר השני שהוזכר ברמב"ן שבהמה נחשבת כגידולי קרקע ולכן הוא מביא אפשרויות אחרות למשמעות מפרק:

"ונראה לר"ת דמפרק חייב משום ממחק דכשחולב ממחק את הדד ומחליקו ואין נראה לר"י דפרק חבית (לקמן קמד:) אמרינן חולב אדם לתוך הקדרה אבל לא לתוך הקערה ולר"ת מה לי לתוך הקדרה מה לי לתוך הקערה ולפירוש הקונטרס (משום דש) אתיא שפיר דמעיקרא כשהיה בדדן חשיב אוכל וכשחולב לתוך הקדרה נמי הוי אוכל ולא דמי לדש שנשתנה".

לסוברים שאיסור חולב הוא מדרבנן ניתן להקשות מהגמ' בכתובות (ס):
"תניא, רבי מרינוס אומר: גונח יונק חלב בשבת. מאי טעמא? יונק - מפרק כלאחר יד, ובמקום צערא לא גזרו רבנן. אמר רב יוסף: הלכה כרבי מרינוס."

אם חליבה בשבת היא איסור דרבנן א"כ מדוע לא התירו לצורך חולה ורק ע"י יניקה מדד הבהמה התירו משום שזה נחשב כלאחר יד?

בגלל שאלה זו פוסק התוס' [שבת עג:] כדעת ר' יהודה שחולב אסור מדאוריתא: "ונראה דלפירוש הקונטרס הלכה כרבי יהודה דהאמר בפרק אע"פ (כתובות ס.) אמר רבי מרינוס גונח יונק חלב בשבת מ"ט מפרק כלאחר יד הוא ובמקום צער לא גזרו רבנן ופסיק התם רב יוסף הלכתא כרבי מרינוס ואין נראה לומר דאף לרבנן אסור מדרבנן דמיחזי כמפרק ואף על גב דלא אסירא אלא מדרבנן לא שרי אלא משום דאיכא תרתי כלאחר יד ובמקום צער".

אבל יתכן לתרץ שאע"פ שחולב הוא איסור דרבנן התרופה של הגונח היא לינוק ישר מדד הבהמה ולכן אין כאן כלל שאלה האם מותר לחלוב בשבילו. ואע"פ שגם חליבה היינו מתירים בשבילו הוא כלל לא זקוק לחליבה כי רפואתו היא דווקא לינוק ישירות מהבהמה.

ב. פסק ההלכה

הרמב"ם (שבת פ"ח ה"ז) פסק שאין דישה אלא בגידולי קרקע אבל מצד שני פסק שהחולב חייב משום מפרק: "הדש כגרוגרת חייב ואין דישה אלא בגידולי קרקע, והמפרק הרי הוא תולדת הדש, החולב את הבהמה חייב משום מפרק ...".

נושאי הכלים על הרמב"ם דנו בסתירה העולה מדבריו ותיירץ המ"מ שלדעת הרמב"ם בהמה נחשבת כגידולי קרקע. תירוצו זה קשה כפי שראינו בתוס' ובאמת הכסף משנה נשאר בצ"ע על הרמב"ם: "ולא הבנתי דבריו שהוא כותב בסמוך דמפרק תולדת דש הוא וכתב אין דישה אלא בגידולי קרקע?".

השו"ע לא כותב באף מקום שאסור לחלוב בהמה בשבת אלא רק פסק (ש"ה סי' כ') שמותר להגיד לגוי לחלוב בהמה בשבת:

"מותר לומר לאינו יהודי לחלוב בהמתו בשבת משום צער בעלי חיים שהחלב מצערה, והחלב אסור בו ביום. וי"א שצריך לקנותו מן האיני יהודי בדבר מועט, שלא יהא נראה כחולב לצורך ישראל".

ויש לברר בדעת השו"ע מדוע התיר אמירה לנוכרי לחלוב בשבת אם יש בדבר איסור דאוריתא הרי אסורה אמירה לנוכרי בדבר זה גם אם יש בו צער ב"ח? ונראה שפסק שהאיסור מדרבנן ולכן במקום צורך התיר כפי שפסק בסימן שז' סעיף ה':

"דבר שאינו מלאכה, ואינו אסור לעשות בשבת אלא משום שבות, מותר לישראל לומר לא"י לעשותו בשבת; והוא שיהיה שם מקצת חולי, או יהיה צריך לדבר צורך הרבה, או מפני מצוה;".

כך פוסק המג"א (סי' ש"ה ס"ק יב') שכתב על פסק השו"ע שהתיר לחלוב ע"י גוי בשבת שהטעם משום צער בע"ח וז"ל:

"וה"ה דמותר לומר לעכו"ם להמרות האווזות פעם א' ביום משום צער ב"ח דאין יכולים לאכול ומשמע שם דאי ליכא עכו"ם שרי ע"י ישראל משום צער בע"ח וטוב לעשות ע"י קטן". משמע שהתיר במקום שיש צער בע"ח אפי' ע"י יהודי במקום שאין גוי.

בדרך זו הולך הרב עוזיאל זצ"ל (שו"ת פסקי עוזיאל בשאלות הזמן סימן כ) כשנשאל הרב על מקומות שלא יכולים לחלוב ע"י גוי משום שהייתה בעיה ביטחונית להעסיק נוכרים. למסקנתו במקום צורך גדול יהיה מותר לחלוב אף ע"י יהודי, אבל רבים חולקים ולומדים את דבריהם מדברי הרא"ש (שבת פרק יח' סי' ג') לגבי בהמה שנפלה לאמת המים בשבת:

"אמר רב יהודה בהמה שנפלה לאמת המים מביא כרים וכסתות ומניח תחתיה ואם עלתה עלתה. ואף ע"ג דקא מבטל כלי מהיכנו. מאי טעמא ביטול כלי מהיכנו דרבנן וצער בעלי חיים דאורייתא ואתי דאורייתא ומבטל דרבנן. וה"מ דלא אפשר למיעבד פרנסה במקומה אבל אפשר עושה לה פרנסה במקומה ודיו. מכאן התיר רבינו מאיר ז"ל ללמוד לנכרי שיחלוב את בהמתו בשבת שהבהמה מצטערה מרוב החלב שבדדיה וצער בעלי חיים דאורייתא דחי שבות דאמירה לנכרי:".

הרא"ש התיר רק אמירה לנוכרי ולא חליבה ע"י ישראל גם במקום צער בע"ח משמע שסובר שהחליבה עצמה היא איסור דאורייתא.

בדרך זו הולכים רוב הפוסקים והאר"י לברר את דעת השו"ע בשו"ת "ציץ אליעזר" (חלק ב סימן ג (והוכיח שאע"פ שחליבה היא איסור דאורייתא התיר השו"ע לומר לגוי לחלוב משום שפוסק שצער בע"ח הוא גם איסור דאורייתא.

למעשה ברור שכיום שברוב המשקים עובדים נוכרים בכל ימות השבוע יש להתאמץ להעסיק נוכרי בחליבה. אבל אם החלב נחלב ע"י יהודי באיסור השאלה האם עברו במזיד על איסור דאורייתא או דרבנן חשובה לדיון האם מותר לאחרים להשתמש בחלב זה.

ג. שימוש בחלב שנחלב באיסור בשבת

כידוע פסק השו"ע (שי"ח סי' א') לגבי מבשל בשבת במזיד שנאסר אף במוצאי שבת למבשל ולמי שבישלו בשבילו, והוסיף במ"ב שה"ה אם עברו על שאר מלאכות בשבת. ולכן ברור שהחלב נאסר למי שחלב. השאלה האם הצרכנים שקונים את החלב וכלל לא יודעים מי חלב ובטח שהחליבה בשבת לא נעשתה ברצונם האם הם נחשבים בגדר אדם שחלבו בשבילו שגם לו נאסר החלב, או הם בגדר אדם אחר שמותר לו להשתמש בחלב במוצ"ש (ונחלקו האחרונים האם צריך להמתין "בכדי שיעשו") בביאור הלכה הוסיף שגם במלאכות דרבנן יהיה אותו דין. אבל ברור שיש הבדל בחומרת האיסור.

כאן נחזור לשאלה שעסקנו האם החולב בשבת עובר על איסור דאורייתא או דרבנן. לדעתי לסוברים שחליבה בשבת היא איסור דרבנן אם מצרפים לכך את המחלוקת האם הצרכנים נחשבים כאחרים או כמי שנחלב בשבילו, וכן אם מערבים את החלב בחלב של יום אחר כפי שנעשה בפועל אז נראה שיש להקל וניתן להשתמש בחלב.